

ЛЕГАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

Кампо В. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України,
заслужений юрист України*

Ковтунець В. В.,

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент Національної академії управління,
народний депутат України II скликання,
експерт з виборчого права*

Крупчан О. Д.,

*член-кореспондент АПрН України,
директор НДІ приватного права і підприємництва АПрН України*

Соколова В. В.,

*магістр права,
здобувач Інституту законодавства Верховної Ради України,
суддя Солом'янського районного суду м. Києва*

1. Конституція України, конституційний лад і легальне підприємництво

Свого часу Томас Джефферсон сказав: «Не просіть у Бога того, що може дати конституція». Демократична конституція, зокрема, звільняє громадянське суспільство від тотального державного контролю та робить громадян вільними й рівноправними; вона забезпечує кожному право на заняття будь-якою підприємницькою діяльністю з метою власного добробуту.

Як система легальних суспільних відносин, що регулюються, гарантуються та охороняються Конституцією України, її політичними, соціальними і правовими інститутами, підприємництво є однією з фундаментальних засад демократичного конституційного ладу в Україні. Право на підприємницьку діяльність у взаємозв'язку із правом приватної власності фізичних та юридичних осіб становить правову основу ринкової економіки. Соціальну основу цієї економіки становить легальне підприємництво, насамперед, мале й середнє.

Визначати і змінювати конституційний лад, що базується, зокрема, на засадах ринкової економіки, є виключним правом Українського народу, яке не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Економічну основу народовладдя складають об'єкти його права власності: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її територіального шельфу, виключної (морської) економічної зони. Від імені Українського народу права власника на ці об'єкти здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією та встановлених законами України (ст. 13, 92 Основного Закону держави).

Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону. Право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними

особами та державою виключно відповідно до закону.

На практиці реалізації конституційних засад ринкової економіки та пріоритетного розвитку малого й середнього підприємництва як рушійної сили соціально-економічного прогресу постійно чиниться опір певних антиринкових та корумпованих сил, які підривають довіру громадян до підприємництва, підживлюють серед них правовий нігілізм та радикальний популізм тощо. В основі конфлікту інтересів лежить намагання цих сил стримувати розвиток легального підприємництва та використовувати тіньову економіку у своїх вузькокорпоративних інтересах.

Щоб подолати недоліки в реалізації конституційних засад ринкової економіки, насамперед, необхідно звільнити підприємництво від «опіки» з боку державних чиновників і харизматичних партійних лідерів та перетворити його на консолідований суспільний інститут, що працює на загальнонаціональні економічні інтереси. Для консолідованого розвитку підприємству потрібні ефективні державні гарантії: правові, економічні, політичні тощо, які забезпечать його незалежність від чиновницького (на рівні малого і середнього бізнесу) та партійного (переважно на рівні великого бізнесу) патерналізму. Тільки за таких умов підприємництво зможе виконати покладену на нього історичну місію: бути фундаментальною основою діючого конституційного ладу.

Україну проголошено демократичною, соціальною, правовою державою, в якій забезпечується захист права власності та інших прав суб'єктів господарювання (підприємництва), соціальна спрямованість багатокладної економіки тощо (ст. 1, 13, 42 Конституції України). Тому підприємницька діяльність обумовлює важливі зобов'язання її суб'єктів перед суспільством та державою. Підприємництво, як правило, пов'язане з використанням найманої праці, а тому підприємець (приватне підприємство) зобов'язаний виконувати вимоги ст. 43, 44, 45, 54 Конституції України щодо забезпечення найманим працівникам: належних, тобто без-

печних, здорових і т. д. умов праці; заробітної плати, не нижчої від визначеної законом; права на страйк для захисту їх економічних і соціальних інтересів; права працівників на відпочинок; права на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Дотримання цих норм є запорукою здійснення підприємництвом найвищої конституційної мети: забезпечення переважного розвитку соціального капіталу, тобто людського ресурсу. Держава має виступати гарантом дотримання конституційних прав найманих працівників та їх соціального розвитку.

Право громадян на підприємницьку діяльність, його гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави у сфері підприємництва, а тому вона відповідає перед споживачами та суб'єктами господарювання за свою діяльність у цій сфері. Утвердження і забезпечення права громадян на підприємницьку діяльність – поряд з іншими їх правами і свободами – є головним обов'язком держави.

Конституція України закріплює принцип економічної багатоманітності (ч. 1 ст. 15), який держава впроваджує в системі економічних відносин; вона також забезпечує захист конкуренції та обмеження монополізму в економічній сфері, встановлює рівноправність у функціонуванні та правовому захисті всіх форм власності. До найважливіших економічних функцій держави ч. 1 ст. 17 Конституції України відносить забезпечення економічної безпеки.

Отже, Основний Закон закріплює необхідні правові, соціальні та інші передумови для забезпечення сталого і висхідного розвитку легального підприємництва.

Належне забезпечення ринкових засад є одним із найважливіших завдань держави. В умовах прискореної глобалізації та світової економічної кризи активно поширюються ідеї про падіння ролі національних держав в економічних процесах. Проте з досвіду розвинутих країн можна стверджувати, що вільне та високоефективне підприємництво, в першу чергу малий і середній бізнес, можуть реально функціонувати лише за належної державної підтримки.

2. Законодавчі засади реалізації державної політики у сфері підприємництва

Конституційне право громадян на підприємницьку діяльність фактично базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик та з метою одержання прибутку господарської діяльності, не забороненої законом. Оскільки термін «свобода підприємницької діяльності» міститься в установчих договорах Європейського Союзу, то його необхідно адаптувати до завдань розвитку українського законодавства з питань підприємництва.

Законодавче забезпечення розвитку підприємництва та реалізації конституційного права громадян на підприємницьку діяльність становить основний зміст державної політики в сфері підприємництва. У ході підприємницької діяльності її суб'єкти також реалізують й інші конституційні права громадян, які на практиці потребують законодавчого регулювання. З урахуванням засад державної політики в сфері підприємництва йдеться про права громадян, що стосуються:

– користування природними об'єктами права власності народу (ч. 1 ст. 13 Конституції України);

– державного захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки (ч. 4 ст. 13 Конституції України);

– володіння, користування, розпорядження кожним своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституції України);

– праці громадян (ст. 43 Конституції України);

– страйків громадян для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44 Конституції України);

– відпочинку громадян (ст. 45 Конституції України) та інших їх прав.

Реалізація конституційного права громадян на підприємницьку діяльність та пов'язаних з ним інших прав громадян є складним явищем, а тому механізми цієї реалізації є предметами правового регулювання різних галузей права. Відповідні положення щодо механізмів реалізації цих прав громадян містяться в Конституції України, Цивільному та Господарському кодексах, в багатьох інших нормативних актах.

Конституція України покладає на Верховну Раду України як єдиний орган законодавчої влади створення законодавчих передумов для розвитку підприємництва та реалізації права громадян на підприємницьку діяльність (ст. 85, 92). З цією метою парламент регулює питання щодо:

– затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контролю за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

– затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

– затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

– затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності тощо.

Виключно законами в Україні визначаються положення, що прямо чи опосередковано мають значення для правового регулювання відносин у сфері підприємництва і стосуються:

– прав і свобод людини і громадянина, гарантій цих прав і свобод; основних обов'язків;

– громадянства, правосуб'єктності громадян, статусу іноземців та осіб без громадянства;

– засад використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку;

– основ соціального захисту, засад регулювання праці і зайнятості, охорони здоров'я, екологічної безпеки;

– правового режиму власності;

- правових засад і гарантій підприємництва; правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання;
- засад зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи;
- організації і діяльності органів виконавчої влади, основ державної служби, організації державної статистики та інформатики;
- судоустрою, судочинства, статусу суддів, засад судової експертизи, організації і діяльності прокуратури, органів дізнання і слідства, нотаріату, органів і установ виконання покарань; основ організації та діяльності адвокатури;

- засад місцевого самоврядування;
- організації і порядку діяльності Верховної Ради України, статусу народних депутатів України;
- засад цивільно-правової відповідальності; діянь, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальності за їх скоєння.

Відповідно до правових позицій Конституційного Суду України парламент не має права делегувати свої виключні законодавчі повноваження в сфері підприємництва, зокрема уряду. Між тим таке делегування в умовах сучасного парламентаризму є необхідним елементом системи стримувань і противаг та здійснення економічних реформ. Але це питання в Україні може бути вирішено лише в ході наступної конституційної реформи.

Передбачене Конституцією України законодавче забезпечення підприємництва та права громадян на підприємницьку діяльність реалізується в чинному законодавстві без належної системності. Тому законодавство про підприємництво є недосконалим, суперечливим. Зокрема, його необхідно узгодити з відповідними конституційними положеннями (про демократичну, соціальну, правову державу, верховенство права тощо); потрібно також усунути дублювання положень Господарського з Цивільним кодексом України. Крім цього, доцільне укладення пристосованого до вимог світової торгівлі окремого Торговельного кодексу.

3. Президент України і виконавча влада: засади реалізації державної політики в сфері підприємництва

В діяльності Президента України та органів виконавчої влади реалізація державної політики у сфері підприємництва займає особливе місце. Конституція України покладає на ці органи державної влади обов'язок забезпечувати належне виконання Конституції і законів України з питань розвитку підприємництва та реалізації права громадян на підприємницьку діяльність.

Перерозподіл повноважень між Президентом України та Кабінетом Міністрів України за конституційною реформою 2004 року нерідко приводить до конфліктів між ними в питаннях державної політики в сфері підприємництва, що має наслідком виникнення компетенційних спорів тощо і в цілому негативно позначається на реалізації цієї політики.

Протягом 1996–1999 років – відповідно до перехідних положень Конституції України – Президент України мав право видавати укази з неврегульованих законодавчих економічних питань. У цей період Президентом було запроваджено спрощену систему оподаткування для

малого підприємництва, яка і досі служить вагомим фактором його розвитку.

Відомо, що державна регуляторна політика у сфері господарських відносин спрямована на встановлення паритетних відносин між підприємцями та центральними й місцевими органами виконавчої влади, що не є чисто економічним питанням. Унеможливлення видання економічно недоцільних та неефективних виконавчих актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод в їх діяльності є прямим обов'язком глави держави та уряду. Адже це позначається на розвитку підприємництва та реалізації конституційного права громадян на підприємницьку діяльність.

В цих умовах Президент України для підтримки підприємництва та захисту прав підприємців вдається до періодичного зупинення дії актів уряду та наступного звернення до Конституційного Суду України (п. 15 ч. 1 ст. 106 Конституції України). Проте роль гаранта Конституції України покладає на Президента України обов'язок, зокрема, сприяти запровадженню європейських стандартів в українське законодавство про підприємництво шляхом внесення відповідних законопроектів (нового, європейського покоління законодавства) до парламенту та звертатись до Конституційного Суду України із питань неконституційності правових актів у сфері підприємництва. Крім цього, з питань розвитку підприємництва, додержання конституційного права громадян на підприємницьку діяльність, віднесених Конституцією і законами України до повноважень Кабінету Міністрів України, центральних і місцевих органів виконавчої влади, глава держави має заохочувати їх до активної, творчої роботи через організаційно-правові форми взаємодії.

В порядку ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України – на підставі затвердженої Верховною Радою України Програми діяльності уряду – вживає заходів щодо розвитку підприємництва та забезпечення права громадян на підприємницьку діяльність; для цього спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади тощо. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» до компетенції уряду відносить сприяння розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та забезпечення соціальної спрямованості національної економіки. Уряд має також здійснювати заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури.

Розвиток підприємництва та додержання конституційного права громадян на підприємницьку діяльність є одними з основних завдань центральних та місцевих органів виконавчої влади. Однак на практиці громадяни мають багато проблем з цими органами через їх бюрократизм, корумпованість, непрофесіоналізм тощо. Для подолання цих та інших недоліків у діяльності центральних і місцевих органів влади у сфері підприємництва потрібна їх модернізація на базі відповідних державних програм. Для покращення захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в центральних і місцевих органах виконавчої влади законом про звернення громадян необхідно запровадити відкриту юрис-

дикційну процедуру розгляду скарг підприємців, як і інших громадян тощо.

Окремі повноваження місцевих органів виконавчої влади в сфері підприємництва можуть делегуватись сільським, селищним і міським головам, виконавчим органам сільських, селищних, міських, районних (в містах) рад. Тому від місцевого самоврядування багато в чому також залежить розвиток підприємництва та забезпечення права громадян на підприємницьку діяльність, хоча загальний стан справ у самоврядуванні не сприяє реалізації державної політики у цій сфері. З одного боку, при органах місцевого самоврядування створюються громадські ради з цих питань, подекуди запроваджуються посади місцевих омбудсменів для захисту прав підприємців тощо. А, з іншого боку, недоліки в функціонуванні органів місцевого самоврядування такі, що підприємництво і підприємці, особливо малий і середній бізнес, не отримують від них належної підтримки. Для покращення ролі самоврядування в реалізації зазначеної політики необхідні відповідні державні програми.

4. Держава та підприємництво в інформаційному суспільстві

Комп'ютеризація економічного, соціального і політичного життя в Україні є основним засобом утвердження інформаційного суспільства¹, в якому між державою і підприємництвом виникають нові правові проблеми. Це суспільство виникає на ґрунті реалізації конституційного права громадян на інформацію, здійснення якого згідно з Конституцією України може бути обмеженим законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 3 ст. 34).

В інформаційному суспільстві технології інформаційних обмінів створюють нові можливості для соціально-економічного розвитку суспільства і разом з тим породжують досить складні проблеми правового регулювання. Зокрема, інформаційні технології створюють якісно нові умови для здійснення конституційних прав і свобод громадян:

- свободи думки і слова, права на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на власний вибір;
- права брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських і місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- інших прав і свобод громадян.

В інформаційному суспільстві одним із напрямів технологічного розвитку є електронне підприємництво (е-бізнес). Використання технологій електронного підприємництва спрощує відкриття особою власного бізнесу, полегшує доступ до ринків: місцевого, регіонального, національного та глобального. Тому запровадження електронного бізнесу дає змогу громадянам ширше використовувати конституційне право на підприємницьку діяльність.

Технології електронного бізнесу у сфері підприємницької діяльності базуються на раніше зазначених конституційних положеннях. Ці технології усувають низку формальних перешкод для ведення бізнесу, які традиційно існують в Україні. Однак правове регулювання ведення електронного бізнесу є незадовільним. З одного боку, законодавство України про електронний підпис, про електронні документи, про інформацію, про захист прав споживачів, про рекламу загалом створює правове поле, в якому розвиток електронного підприємництва можливий. А, з іншого боку, електронному підприємництву в Україні приділяється недостатньо уваги. Назване вище законодавство не зорієнтоване на масове застосування технологій електронного підприємництва, містить норми, які допускають неоднозначне застосування його положень і т. д. Крім цього, законопроекти з питань оподаткування та підприємництва, які розробляються, наприклад, урядом, нерідко обмежують права електронного бізнесу, ставлять його у нерівне становище з неелектронним підприємництвом.

В Україні також незадовільно регулюються питання інформаційної безпеки, в тому числі і в сфері електронного підприємництва. Правові норми в цій сфері нерідко суперечать конституційним гарантіям прав людини і громадянина. Потребують законодавчого регулювання – відповідно до нових технологічних умов – також і питання реклами, авторського права, оподаткування, міжнародної торгівлі тощо. Сьогодні особливо важливо законодавчо врегулювати й питання захисту прав споживачів в дистанційних транзакціях з урахуванням вимог Конституції України і нормативно-правових документів Ради Європи та ЄС.

Все це має сприяти підвищенню конкурентоспроможності українського підприємництва та його авторитету в зарубіжних, в тому числі й розвинутих країнах. На жаль, низька культура електронного підприємництва в Україні всередині держави стримує його вихід на міжнародні ринки. Держава повинна подбати про підвищення правового, інформаційного і т. д. рівня українського електронного бізнесу.

Вищевикладене вказує на необхідність прийняття окремої Державної програми розвитку в Україні ефект-

¹ *Детальніше* про концепцію інформаційного суспільства див.: Тоффлер Е. Треть Хвиля / Андрій Євса (пер.з англ.). – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. – 475 с.; Тоффлер Е. Нова пара-дигма влади: Знання, багатство й сила / Наталка Бордукова (пер.з англ.). – Х.: Акта, 2003. – 688 с.; Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / В. Л. Иноземцев (пер. с англ.). – М.: Academia, 1999. – 787 с.; Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 року // <http://www.e-ukraine.biz/ukraine7.html>; Меморандум про взаєморозуміння між Генеральним директором з питань інформаційного суспільства Європейської комісії та Державним комітетом зв'язку та інформатизації України щодо розвитку Інформаційного суспільства від 14 вересня 2000 року // <http://www.e-ukraine.biz/ukraine8.html>.

ронного підприємництва, приміром, на 2009–2015 роки, в якій слід врахувати як практику розвитку електронного підприємництва в країнах Європейського Союзу, США, Китаю, так і вітчизняний досвід у цій сфері.

5. Судові гарантії захисту права громадян на підприємницьку діяльність

Конституція України містить достатньо широкі гарантії судового захисту права громадян на підприємницьку діяльність, які базуються на таких засадах:

- правової держави і верховенства права (ст. 1 і 8);
- пріоритетності прав людини (ст. 3);
- поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову (ст. 6);
- державного захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13);
- рівності прав громадян та їх невідчужуваності (ст. 21; 24);
- судового захисту прав і свобод людини і громадянина (ст. 55);
- здійснення правосуддя виключно Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (ст. 124) тощо.

Судові гарантії забезпечують громадянам, зайнятим підприємницькою діяльністю, захист їх прав і законних інтересів від посягань з боку органів і посадових осіб державної влади, місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб приватного права.

У ч. 2 ст. 8 Конституції України визначено базові правові гарантії права громадян на підприємницьку діяльність: положення Основного Закону є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Це конституційне право громадян не може бути скасованим (ч. 2 ст. 22 Конституції України).

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України право (свобода) підприємницької діяльності громадян захищається судом. Громадянин має право безперешкодно звертатися до суду за захистом свого права на підприємницьку діяльність. Відповідно до правових позицій Конституційного Суду України судові оскарження не позбавляє осіб права оскарження актів, дій чи бездіяльності органів і посадових осіб влади, зокрема, в порядку їх підлеглості (позасудове оскарження). Тому суб'єкти права на підприємницьку діяльність завжди можуть звертатися до органів державної влади (парламенту, глави держави, уряду і т. д.), які відповідно до їх повноважень також забезпечують захист цього права.

Сьогодні особливо проблематичним є судовий механізм захисту прав і свобод громадян: судова система не тільки бюрократизована, але й обмежує доступ громадян до правосуддя. Тому Конституційний Суд України необхідно наділити правом розглядати конституційні скарги громадян, що суттєво покращило б і захист права громадян на підприємницьку діяльність, як й інших прав.

Конституція України гарантує досудові механізми захисту конституційного права громадян на підприємницьку діяльність, які можуть бути визначені як «гро-

мадське (альтернативне) судочинство». Це «судачинство» є сукупністю громадських (недержавних) інституцій, які розглядають господарські спори між підприємцями за їх згодою та відповідно до закону (наприклад, третейські суди). Держава повинна вдосконалювати діяльність існуючих третейських судів та в міру необхідності запроваджувати нові види громадського судочинства в сфері підприємництва, зокрема такі, як приватне судочинство або медіацію.

Аналіз судової практики вказує на те, що судовий захист права громадян на підприємницьку діяльність потребує реформування. Це реформування, насамперед, повинно втілювати ідеї участі народу в правосудді, зокрема, через заснування інституту мирових суддів, відомих в Україні ще в часи Російської імперії (Судове уложення 1864 р.), та ширше впровадження верховенства права. Мирові судді, обрані населенням або місцевими радами, могли б розглядати дрібні цивільні, адміністративні й кримінальні справи та ефективно захищати права й законні інтереси, зокрема, малих і середніх підприємців, які сьогодні особливо страждають від посягань на свої права з боку чиновників, рейдерів і кримінальних елементів¹.

Держава повинна подбати про універсальне застосування принципу верховенства права у практиці судового і досудового захисту права громадян на підприємницьку діяльність. Будь-яке обмеження даного принципу в судовій чи досудовій практиці має тягнути за собою відповідальність винних осіб.

Таким чином, судовий захист права громадян на підприємницьку діяльність необхідно посилити шляхом запровадження інститутів конституційної скарги громадян і мирових суддів, універсального застосування принципу верховенства права, а досудовий захист – через вдосконалення і розвиток його інститутів.

6. Модернізація конституційного ладу та регальне підприємництво

Україна живе очікуваннями демократичної конституційної реформи, яка, очевидно, повинна закласти й деякі нові положення та ідеологеми щодо конституційного ладу держави. Насамперед, йдеться про те, що оновлений лад повинен закріпити побудову в Україні суспільства загального благоденства, в якому підприємництво займе гідне місце.

Новий конституційний лад може утвердитись лише завдяки активному конституціоналізму, тобто заохоченню як влади, так і громадян до активної реалізації відповідно – конституційних повноважень і конституційних прав. Це може сприяти виходу з нинішньої кризової ситуації, що склалася в економіці держави. Для такого виходу з кризи має бути задіяна така система цінностей:

¹ Про перспективи впровадження інституту мирових суддів детальніше див.: Кампо В. М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження. – К., 2007. – 40 с.; Провізіон Т. Законодавче врегулювання діяльності мирових суддів // Правовий тиждень. – 2008. – №: 26(99). – 24 червня. – С. 6.

а) легальне підприємництво, що визнається владою особливо важливою конституційною і законодавчою цінністю, яку держава не тільки офіційно визнає, а й системно впроваджує та захищає;

б) принцип верховенства права, який задля захисту своїх прав і законних інтересів підприємці, як і всі інші громадяни, можуть на підставі Конституції України вимагати застосовувати в судах загальної юрисдикції – на протигагу несправедливим і нерозумним законам, іншим правовим актам. З цього питання необхідно прийняти Закон України «Про судовий захист прав громадян на засадах верховенства права»;

в) народний добробут, який забезпечується в суспільстві загального благоденства шляхом активної та розумної реалізації Конституції України як органами влади, так і громадянами;

г) політична та юридична відповідальність, що її несе влада за стан добробуту людей та розвиток підприємництва, інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність національної економіки тощо. Порушення Конституції України органами і посадовими особами державної влади у своїй діяльності тягне за собою конституційну та іншу відповідальність;

д) розділення функцій бізнесу і державної влади як цивілізованої умови запровадження більш ефективних правових, політичних та інших механізмів захисту підприємництва тощо. Всеукраїнські організації підприємців повинні мати право контролю за реалізацією державної політики в сфері підприємництва.

Ще до того, як буде оновлено конституційний лад, існує об'єктивна необхідність у ухваленні Закону України «Про засади функціонування соціально зорієнтованої ринкової економіки» (далі – Закон), який би визначив ключові засади функціонування підприємництва як фундаментальної основи конституційного ладу. Цей Закон міг би також закріпити основи державної політики в сфері підприємництва та роль державної влади в ефективному впровадженні конституційних положень щодо підприємницької діяльності. Оскільки реальний конституційний лад в процесі здійснення народного суверенітету, поділу влади і т. д. стикається з системними протиріччями, що нерідко переростають у кризи, в даному Законі необхідно закласти правові та інші механізми для успішного долавання цих протиріч та попередження криз.

Вказаний Закон повинен розвивати фундаментальні положення Конституції України та правові позиції Конституційного Суду України стосовно підприємництва і конституційного права громадян на підприємницьку діяльність. В ньому на підставі узагальнень реальної юридичної практики необхідно закріпити зручний та ефективний механізм захисту підприємництва та прав громадян, зайнятих підприємницькою діяльністю. Тому в цьому Законі потрібно чітко визначити функції і повноваження держави у правовому і матеріально-фінансовому забезпеченні розвитку підприємництва, зокрема, його пріоритетної сфери – малого та середнього бізнесу.

Аналіз практичної реалізації органами законодавчої і виконавчої влади, органами місцевого самоврядування положень чинної Конституції України щодо підприємництва свідчить, що ці органи в більшості випадків їх не додержуються. Конституційна бездіяльність цих

органів завдає суб'єктам права на підприємницьку діяльність значної матеріальної та моральної шкоди, яку вони – через брак конституційної правосвідомості – частіше всього «компенсують» у нелегальний спосіб (перехід «у тінь», несплата податків тощо). Ці питання так само є важливим аспектом регулювання проблем підприємництва у майбутньому Законі.

При цьому слід пам'ятати, що бездіяльність конституційної влади в сфері підприємництва та брак конституційної правосвідомості суб'єктів права на підприємницьку діяльність реально ускладнюють функціонування конституційного механізму в цій сфері. Зазначений Закон може суттєво сприяти вирішенню даної проблеми.

Конституційне право громадян на підприємницьку діяльність мають забезпечувати органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які при виданні та застосуванні нормативно-правових актів повинні додержуватись Конституції та законів України. Механізми забезпечення цього права громадян повинні включати реалізацію належних правил гідної поведінки у конституційних взаємовідносинах держави і громадян; відповідні положення про це також варто було б закріпити в майбутньому Законі.

Отже, забезпечення нормального функціонування конституційного ладу та його складової – підприємництва – є великою державною проблемою, яку доцільно вирішити шляхом прийняття відповідного Закону.

Реалізація даного Закону потребуватиме спеціальної Державної програми розвитку засад соціально зорієнтованої економіки, в якій Україні потрібно, зокрема, забезпечити реалізацію цих засад на рівні стандартів країн Європейського Союзу. Саме європейський досвід додержання конституцій, прав і свобод людини і громадянина, інших конституційних цінностей може прислужитися розвитку підприємництва як фундаментальної основи конституційного ладу.

Окремо слід вказати на складні та не вирішені протягом останніх 10–12 років проблеми розвитку великого підприємництва в Україні, яке потребує підтримки на зовнішніх ринках, особливо в умовах економічної кризи. На жаль, велике підприємництво не без успіхів добивається встановлення привілейованих відносин з державою, що негативно позначається на розвитку соціально зорієнтованої ринкової економіки та породжує суперечності між органами влади, підриває легальне підприємництво тощо.

Сила суспільно-політичного впливу великого капіталу не в його громадських організаціях, а в доходах від тіньової сфери економіки, які є джерелом фінансування політичних партій, виборів тощо [1]. Тому детінізація економіки в Україні є ключовим елементом для зниження суспільно-політичного тиску олігархічних груп на владу та створення умов для розвитку легального підприємництва. Для цього потрібно, зокрема, провести податкову амністію тіньового капіталу, позбавити великий капітал права фінансувати політичні партії, перевірити чинне законодавство на предмет наявності в ньому корупційних «щілин»: прогалів, протиріч або й нелегальних лобістських положень. Давно назріла необхідність прийняття Закону України «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових

актів» [2] та низки інших законодавчих актів з питань попередження правопорушень в економічній сфері тощо.

Розв'язання зазначених та багатьох інших проблем в державі потребує створення умов загальної поваги до Конституції і законів України, до верховенства права як легальних інструментів забезпечення соціально зорієнтованої ринкової економіки. Особливо це стосується органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Настав час запровадити юридичну відповідальність для посадових осіб цих органів за публічну відмову застосовувати Конституцію України як Основний Закон держави тощо. Відсутність такої відповідальності знецінює роль Конституції України, підтримує віру в неї законслухняних громадян.

МЕТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Безух О. В.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу правових проблем підприємництва
НДІ приватного права і підприємництва АПРН України*

Сутність права є в тому, що правові норми встановлюють світ належного. При цьому праву притаманне не тільки фіксування належного, але й відповідні механізми, які забезпечують перетворення належного в реальність. Таке перетворення здійснюється за допомогою особливого інструментарію, який має гарантувати досягнення мети, встановленої уповноваженим державним органом у наданих нормативних правових актах або санкціонованих на існування певних видах суспільних відносин. Одним з перших етапів здійснення правового регулювання та визначення ефективності правової норми в регулюванні конкретних відносин є визначення мети, на досягнення якої спрямована певна правова норма.

Досягнення цієї мети здійснюється у межах певних режимів правового регулювання та «моделей» юридичного впливу на суспільні відносини. При цьому правові засоби, які використовуються для цього, мають певне функціональне призначення, ознаки, які характеризують їх як інструменти правового регулювання вирішення економічних та інших соціальних завдань.

Спробуємо дослідити співвідношення мети правового регулювання відносин економічної конкуренції та відповідних правових засобів, що застосовуються державою.

Поняття конкуренції має велику кількість значень. Економісти розробили кілька моделей конкуренції, в яких розглядаються різні ринкові структури. Визначення економічної конкуренції в законодавстві наближено до теоретичної моделі досконалої конкуренції, яка не відображає весь спектр реальних відносин економічної конкуренції в Україні.

Загальним у цих моделях є те, що товарно-грошове господарство базується на децентралізації, економічному розподілі праці. Кожний суб'єкт господарювання приймає власні рішення та індивідуальні господарські плани, які визначають обсяг інвестицій, види продукції, її ціну та можливість реалізації. На ринку пропозиція суб'єктів господарювання стикається з попитом.

Отже, в українському суспільстві назріли зміни щодо відношення влади та її чиновників до підприємництва як засади конституційного ладу, до конституційного права громадян на підприємницьку діяльність та гарантій його захисту, до інших конституційних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Про тіньовий бізнес* детальніше див.: Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / За ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – С. 25–358.
2. *Проект Закону «Про кримінологічну експертизу нормативно-правових актів»*, зареєстрований у Верховній Раді України від 04.07.2005 № 7755 // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=25065.

Споживач, купуючи товар, «надає оцінку» діяльності суб'єкта господарювання та примушує його коригувати господарські плани, враховуючи вимоги покупців. У такий спосіб здійснюється самокоординація діяльності суб'єкта господарювання.

У випадках відсутності попиту на товар, низької його якості або високої ціни порівняно з іншими товаровиробниками, неможливості реалізації, суб'єкт господарювання стає банкрутом та усувається з ринку. Модель саморегулювання діє за «принципом проб та помилок», орієнтує підприємця отримувати певний результат та встановлює взаємозалежність вкладених зусиль і отриманих результатів. Для того, щоб отримати такий результат, підприємець вимушений обмежувати власну вигоду та шукати нові можливості для покращення продукції та її просування на ринку.

Принципи ринкової економіки реалізуються за умов, коли ринковий і ціновий механізми діють прозоро та злагоджено. В дійсності егоїстичне бажання мати власну вигоду спонукає підприємців на підставі наданих економічних свобод досить часто порушувати правила конкуренції, зловживати ринковим механізмом, що призводить до його неспроможності.

Цілком очевидно, що економічна конкуренція як правове явище безпосередньо створюється певною системою безпосередніх приватних відносин суб'єктів господарювання із споживачами та опосередкованих відносин між конкуруючими суб'єктами, які набирають ознак володіння певною часткою ринкового попиту чи намагання нанести реальну шкоду діяльності конкурентів. Але завдяки державі на шляху створення умов для економічної конкуренції у процесі управлінської діяльності, субсидюванні коштів державного бюджету в конкретні соціальні та інвестиційні проекти, обов'язок держави не обмежується тільки захистом економічної конкуренції та виконанням контрольних функцій щодо захисту суспільних інтересів у функціонуванні еконо-